

Denisa Florentina BODEANU

INFERN SAU PARADIS PIERDUT? ASPECTE DIN VIAȚA MUNCITOARELOR DIN CLUJ-NAPOCA (1965-1989)

În România comunistă definiția ocupațională a unui grup de indivizi nu era neutră. Ea situa o anumită categorie de persoane pe o scală a respectabilității sociale, iar, pe această scală, femeia muncitoare era plasată într-un segment superior. Acest lucru se explică prin preluarea modelului sovietic potrivit căruia asupra femeii comuniste greva o triplă sarcină, ea trebuind să fie, în același timp, muncitoare, mamă și soție.¹

Dacă ultimele două ipostaze feminine nu reprezentau o noutate, ele fiind, de fapt, expresia rolului tradițional al femeii în societatea românească, autoritățile comuniste din țara noastră vor fi nevoite, în schimb, să depună eforturi deosebite pentru a convinge femeile române să-și asume și rolul de muncitoare. Femeia muncitoare a fost propulsată în postura de ideal feminin al societății comuniste, iar acest fapt, deși avea o motivație absolut pragmatică a fost justificat ideologic prin lucrările corifeilor comuniști – Marx, Engels și Auguste Bebel – care făcuseră din condiția femeii unul din pilonii argumentării inegalității sociale.²

Scrierile marxiste au încercat să inoculeze ideea interdependenței dintre instaurarea socialismului și emanciparea femeii. “Problema femeii” a fost abordată încă din Manifestul Partidului Comunist (1848), dar ideile acestuia vor fi dezvoltate mai târziu de Engels în lucrarea “Originea familiei, a proprietății private și a statului” (1884). În opinia lui Engels, femeia deținuse un rol privilegiat în timpul comunei primitive când

¹ Călin Morar-Vulcu, *Între “noi” și “ei”. Identitatea politică a femeii în discursul comunist*, în “Condiția femeii în România în secolul XX. Studii de caz”, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 199.

² A se vedea, pe larg, discuția la Virgiliu Țărău, *De la diversitate la integrare. Problema femeii și instaurarea comunismului în Europa Centrală și de Est. Cazul României*, în “Condiția femeii în România...”, p. 137.

funcționase așa-numitul “matriarhat”, dar, treptat, ea a devenit sclava bărbatului, prin dependența economică față de acesta.³

Aplicând mecanic teoria marxistă, Engels ajungea la concluzia că schimbările survenite în modul de producție o dată cu apariția proprietății private, au avut ca rezultat modificarea relațiilor dintre sexe prin dominația exercitată de bărbat asupra femeii. Idei asemănătoare pot fi întâlnite și în lucrarea lui Auguste Bebel, *Femeia și socialismul*, unde se explica statutul inferior al femeii în raport cu bărbatul, tot prin preeminența economică a acestuia.

Bebel avertiza că revendicarea unor drepturi pur feminine nu poate rezolva problema alienării femeii, în concepția sa, feminismul clasic fiind nici mai mult nici mai puțin decât o “diversiune burgheză”. El era convins că numai desființarea proprietății private în condițiile instaurării socialismului poate conduce la eliberarea femeii.

La rândul său, Lenin aprecia că emanciparea femeii prin legiferarea egalității politice și civile a acesteia cu bărbatul, se poate produce abia după instituirea proprietății socialiste asupra mijloacelor de producție. Prin aplicarea grilei de analiză a materialismului istoric relațiile familiale patriarhale caracterizate prin supremația bărbatului asupra femeii erau privite ca rezultat al relațiilor capitaliste după eliminarea acestora intervenind automat îndepărtarea inegalităților “gender” din relațiile interpersonale.

Găsind în ideea asupririi de clasă o expresie analogă poziției sociale a femeilor în raport cu bărbații, comuniștii au asimilat în mod artificial lupta pentru emancipare a femeii cu lupta de clasă. Desigur, veridicitatea teoriei lor îi preocupa prea puțin pe autorii comuniști. Ceea ce îi interesa cu adevărat nu erau problemele legate de îmbunătățirea condiției femeii în societate, ci transformarea luptei de emancipare a femeii într-o parte integrantă a luptei clasei muncitoare împotriva sistemului capitalist, pentru edificarea “orânduirii socialiste”.⁴

Și în România, emanciparea femeii – înțeleasă în primul rând ca integrare a femeilor în câmpul muncii – a fost folosită de autoritățile comuniste ca pretext pentru realizarea a două obiective fundamentale: destructurarea familiei tradiționale – condiție esențială a apariției familiei

³ *Cinderella Goes to Market. Citizenship, Gender, and Women's Movements in East Central Europe*, Edited by Barbara Einhorn, London, New York, 1993, p. 20.

⁴ Ana Gluvacov, *Afirmarea femeii în viața societății*, Editura Politică, București, 1975, p. 32.

se bucură, în continuare, de un important capital de simpatie edificat pe fundalul imaginii sale paternaliste.

Între 1971-1989, tendința propagandei comuniste de a promova cu predilecție cultul lui Nicolae Ceaușescu a avut ca efect lipsa de interes a românilor pentru viața politică văzută ca o scenă pe care se produce un singur om. Identificat adesea cu liderul său ("Ceaușescu - PCR!"), partidul n-a semănat nicicând mai mult cu o sectă muribundă din care cea mai mare parte a membrilor săi sunt practicanți lipsiți de credință.²¹ Intrarea în partid se explică, de cele mai multe ori, prin dorința oamenilor de a face carieră, de a obține avantaje materiale sau de a se simți protejați: "Am fost membră de partid că simțeam nevoia de ceva care să mă acopere. Erai un pic mai acoperită de restu' (...) Dacă nu intrai, nu erai promovată sau dacă cereai ceva: *Vai, că tu nu ești membră de partid, ca cealaltă!* Și aveai întâietate în toate!" (Maria Borza) "Foarte mulți or intrat în Partid că știau că le dă locuință. La noi, secretara de partid era doamna Cristoșan care era dintr-un sat de lângă Cluj și toți tinerii care erau din satu' ăla or venit la Flacăra, s-or făcut membri de partid, or lucrat, și tăți aveau prioritate, la tăți li s-o dat locuință!" (Doina Rusu) "M-am făcut membră de partid ca să pot să avansez, că altfel nu avansai niciodată! (...) Nu era condiționată, da' te ajutau ei să avansezi dacă erai în Partid! Și locuința tot prin partid am primit-o! Dacă erai membru de partid, aveai la cine să te plângi, azi nu mai ai la cine mere! Azi nu să mai teme nime' de nimic! Atunci Partidul o venit și i-o atras atenția sau i-o pus în vedere: *Faci așa, sau nu faci așa!* Da' acu' cine mai vine? Nime'! Acu' tăți îs una!" (Ana Jișa). Ciudată apreciere în legătură cu un regim care spunea că înlăturase exploatarea omului de către om, democrația populară fiind "de un milion de ori mai democratică decât democrația burgheză" considerată de V.I.Lenin "un sistem de guvernare fals și ipocrit, un paradis al bogaților și o decepție pentru săraci".²²

Într-un discurs din 1983, negând realitatea pe care orice român putea lesne s-o perceapă, Nicolae Ceaușescu afirma că membrii de partid nu trebuie considerați indivizi cu drepturi speciale și privilegii, ci cu datorii speciale în societatea românească.²³ De fapt, intrarea în partid era primul pas pe care trebuia să-l facă o persoană care vroia să avanseze, să aibă o

²¹ Jean François-Soulet, *op. cit.*, p. 225

²² R.N. Carew Hunt, *The Theory and Practice of Communism*, Pelican Books, London, 1963, p. 184.

²³ Anneli Ute Gabany, *op. cit.*, p. 225.

carieră. Deși Partidul se definea ca "avangarda clasei muncitoare", "detașamentul organizat al clasei muncitoare" sau "cea mai înaltă formă de organizare a proletariatului", toate acestea erau doar vorbe goale. Interesul și nicidecum convingerile ideologice îi determinau pe oameni să intre în PCR, iar autoritățile, deși cunoșteau situația, nu mișcau un deget pentru a o remedia. A intra în partid echivala cu a pătrunde într-o nouă comunitate socială, dar nu una oarecare, ci o grupare aparte a societății, care avea dreptul de a-i privi pe ceilalți de sus.²⁴ "Știți cum, cine nu era în Partid, ăla era pleava întreprinderii! ăla care era în Partid era un exemplu de muncă și corectitudine!" (Livia Petrovan)

În ședințele de Partid lunare organizate în fabrică se discutau în special aspecte legate de producție, mai precis, de creșterea producției: "În general, pe linie de partid era totul: am făcut, am realizat, mai avem de făcut, mai avem de realizat..." (Livia Petrovan) "No, tot despre producție, tot despre treburi de astea se vorbea. Apoi, știți și cum era la ședințele de partid: te duceai, de dimineață erai la lucru, și așa de bine stai pă scaunele alea, că câteodată mai și ațipeai. (...) Nu-i interesa pe oameni politica, fiecare vroia să meargă acasă, da' n-aveai ce face, că se făcea și prezență!" (Filea Rusu) "Apăi, de exemplu, venea la noi și spunea: *Vedeți că nu v-ați făcut planu', vă rog luați-i și pe ceilalți, mai îndreptați-i mai arătați-le, mai faceți. Aveți grijă să nu vorbiți așa, să nu intrați unde nu trebe!*" (Maria Borza)

Un motiv esențial al lipsei de interes pentru viața politică era chiar realitatea dură a vieții cotidiene. Deși ziua de lucru a muncitoarelor cu care am discutat începea la ora 6, pentru a ajunge la timp la serviciu și pentru a se pregăti corespunzător în acest sens, ele se trezeau la 4 sau la 4.30. Teoretic, după 8 ore de muncă femeile erau libere dar, în realitate, după ce ieșeau din sfera muncii oficiale prestate în fabrică, le așteptau treburile casnice și, majoritatea persoanelor interviewate (7) ne-au declarat că soții nu le ajutau decât puțin sau deloc la efectuarea acestora.

Când ieșeau de la serviciu, primul gând al femeilor se îndrepta către copii. Cu toate că statul comunist a încercat să preia răspunderea îngrijirii și educării copiilor prin înființarea creșelor și grădinițelor săptămânale, cele mai multe dintre femei au recurs la alte soluții care le permiteau să mențină copiii în cadrul familiei: "Da' cine-și lasă copilul

²⁴ Michael Voslenski, *La Nomenclatura-Les privilèges en URSS*, Éditions Pierre Belfond, Paris, 1980, p. 83.

săptămânal? Numa' cine n-are minte! Au fost care i-or lăsat, da' noi am făcut schimb invers, soțu' pleca la 1 de acasă și io plecam la 2 de acolo. Deci rămânea o oră jumătate-două. Da' întotdeauna îl culca, stătea până la 1-1 și ceva și-i culca și pă când veneam, de multe ori nici nu erau sculați. Dacă erau sculați, le puneam jucării sau ceva acolo lângă ei și n-am avut probleme!" (Ana Jișa) "Eu nu mi-am dus copiii la creșă pentru că am lucrat schimb invers cu soțu'. Și-i puneam de amiază să se culce și, până atuncea, pă când venea el io meream." (Maria Borza)

Interlocutoarele noastre au amintiri mai puțin plăcute în legătură cu aprovizionarea, devenită o problemă acută în anii '80. Interesant este că, deși magazinele erau goale, femeile cu care am discutat reușeau să facă rost de mai multe bunuri de consum decât ceea ce exista pe rafturi. În legătură cu acest aspect al vieții cotidiene în perioada comunistă, o expresie care revine adesea în interviuri este aceea că: "Ne-am descurcat!". Într-adevăr, deoarece proveneau din mediul rural, majoritatea dintre persoanele cu care am stat de vorbă s-au descurcat, uneori foarte bine, cu aprovizionarea chiar și în cea mai neagră perioadă a regimului Ceaușescu: "Ne-am descurcat... cum să vă spun... tăiam porc la țară și apoi mai aveam unsoare pă lângă asta, aveam găini, ouă, lapte... Am avut mare noroc cu părinții că ne-au ajutat!" (Maria Filip) "Tot timpul am primit de la părinți! În fiecare an un porc să-l tăiem și un miel de Paști și plus găini și ouă și făină și caș, absolut de toate!" (Ana Gocan) "Socru-meu e de la țară, dă pă aci de lângă Cluj și mai creșteam acolo porc, mai găini, mai... și ne mai da și carne, cartofi, ceapă, că altfel era dezastru! Intrai în magazin, aci era un magazin de carne și numa' rafturi goale-goale! Stăteau acolo tăta ziua degeaba... ba că primesc oarece! Păi, se da o juma' de pâine pă zi, pă cartelă, 10 ouă pă lună, o juma' de kil de carne pă lună, o juma' de unt să-ți dea pă lună! Și, de multe ori, crede-mă, când vedeam cozile alea, nici nu mi venea... când vedeau că merg cu copil mic așa ni se adunau! Doamne feri! Așa meream de acolo de numa'!" (Miluța Lazăr) "Nu prea stăteam la coadă! N-am fost niște mîncători înrăiți nici de carne, nici de mezeluri... Când nimeream așa câte o coadă mai mică, unde puteam să stau, stam, când nu, renunțam! Eu am mai cumpărat porc și tăiam... din sat sau de aici din târg... de pe unde nimeream! După stat la cozi nu m-am omorât niciodată!" (Pop Elena)

Consecvent principiilor sale economice de inspirație stalinistă ce vizau favorizarea industriei grele, statul comunist a luat o serie de măsuri

prin care și salariații acestei industrii erau plasați într-o postură privilegiată. Ei nu beneficiau doar de salarii mai mari decât în celelalte ramuri industriale, ci și de facilități în vederea procurării bunurilor alimentare. Astfel, salariatele de la CUG ne-au declarat că cea mai mare parte a produselor alimentare de care aveau nevoie le procurau de la cantina întreprinderii sau de la Alimentara ce aparținea și ea de aceeași unitate industrială. "La noi aducea la fabrică! Mai aducea salam, mai aducea... deci, puteam cumpăra! Îți luai și de aici, îți luai și pe bonuri, îți cumpărai și porcu' din târg... păi eu întorceam carnea în frigider să nu mi se strice și acuma bate vântu în frigider!" (Livia Petrovan) "În incinta fabricii erau 2 cantine unde era și mezeluri de puteai să-ți cumperi... Și, la noi, la CUG, s-a făcut o Alimentară și mai ieșeam... îi mai luam și la șefu'... Când vroiam să ies spuneam: *Domnu' Pinte, ies! Apăi*, zice, *un bilet de voie, Gocăniță!* Îl lăsam la poartă, la prietene, că, cu doamna de la poartă eram prietenă și ziceam: *Tu, Justina, vezi biletu' da' ce-mi tai acuma o oră că mă duc să iau salam? Îți iau și ție!* Ne descurcam, n-o fost rău!" (Ana Gocan) "Da' vă spun, aveam noroc, acolo la fabrică, că era Alimentara și erau femei gravide și astea nu lucrau la noi! Deci, femeile gravide măturau prin secție... n-aveau voie, că e toxic deja de la trei luni... și, mai le trimiteam pe ele, stăteau la rând, fugeam și noi și stăteam la pauza de masă... că nu era așa strict... ne înțelegeau și portarii! Meream în salopetă și stăteam... și nici șefii de sus nu ziceau, că înțelegeau și ei! Dom'le, stăm la lucru, chiar și 16 ore, da' ne trebe și mîncare!" (Ludovica Tecari)

O altă strategie de aprovizionare – cea mai eficientă, în opinia noastră – era cultivarea unor relații cu persoanele plasate în posturi-cheie, în special cu vânzătorii și cu salariații cantinelor sau restaurantelor: "Aveam o colegă care avea o mătușă... era femeie de servicii la Partid, la cantina Partidului. Trecea tot timpul pe la mătușa ei și venea cu ciocolată chinezească, cu ness, cu banane, cu portocale... Noi că eram oameni maturi... venea cu borcanul de ness și-l puneam pe masă... nu întotdeauna ne servea, că era normal, nu era obligată, da' ne uitam așa: *Uită-te, Mariana are ness!*" (Doina Rusu) "Nu găseai nimic de mîncare și, dacă-ți puteai face rost așa, prin acoperire, și de la restaurant! Dacă aveai pe cineva, îți dădea!" (Maria Borza) "Nașa fetei mele era șefă de magazin și zicea: *No, hai aicea cuscră și ia-ți ce-ți trebe!* Ș-apăi luam la toată lumea care le trebuia!" (Ana Gocan) "Erau probleme [cu aprovizionarea], da', cum să vă spun... adevărul? (...) Dacă ai avut... toată lumea a avut undeva, pe cineva... dacă

ai avut pile, chiar dacă era pe bonuri, ai putut lua. Dacă ai avut la restaurant o cunoștință, ai luat mai scump, da' ai luat... se putea! Și, chiar, frigiderele erau mult mai pline decât sunt acum!²⁵ Mai stăteai și la coadă, dar, dacă ai avut pe cineva, mai puțin!" (Ana-Maria Artudean)

Totuși nu chiar toți oamenii "aveau pe cineva" care să le procure produsele alimentare de care aveau nevoie. Și, dacă, pe lângă asta, pierduseră legătura cu mediul rural după moartea părinților, situația lor nu era deloc din cele mai fericite, coada fiind pentru ei singurul mijloc de procurare a produselor alimentare. Așa cum remarca Pavel Câmpeanu, în anii '80, pentru cea mai mare parte a românilor, banul a devenit mai puțin important decât o bună ocazie de a-l cheltui.²⁶ "Deci, să muncești tu, să ai un ban și să n-ai posibilitatea de unde să-ți cumperi o hrană, numa' cu supracost sau să stai ore în șir la coadă! În ultimii ani de Ceaușescu, te uitai în plasă unu' la altu': *Uită-te, mă, ăla are o rudă de salam sau o rudă de brânză!* Dau un caz concret: într-o zi mergeam acasă... era o oră... nu era ora de vârf... eram... stăteam pe scaun în autobuz... la un moment dat, din stație s-o urcat un călător, și de sub haină, i-o căzut o rudă de brânză burduf. Atâta de prost s-o simțit omu' că, la un moment dat, s-o uitat la mine... eram 2-3 în autobuz, și o zis: *Doamnă, v-ar fi trebuit și dumneavoastră? Nu, domnu', da' de unde! Nici vorbă!*" (Doina Rusu)

Așadar, se poate deduce că, până și în anii crizei alimentare accentuate din anii 1981-1989 existau persoane - membrii nomenclaturii - care nu duceau lipsă de nimic, ele trăind parcă într-o lume paralelă, într-o "țară a minunilor". Indivizii care făceau parte din această clasă privilegiată își puteau petrece liniștiți toată existența, fără a se confrunța cu problemele stringente ale românilor de rând legate de hrană, locuință, căldură și lumină. Cu siguranță, existau și români fericiți în România comunistă dar, din păcate, fericirea lor se baza pe starea deplorabilă a majorității populației.

²⁵ Noi considerăm că acest lucru nu este neapărat un semn al abundenței sau al unui nivel de trai ridicat. El reflectă chiar caracterul aberant al economiei socialiste care este o economie de penurie. Cumpărătorul nu are posibilitatea de a alege, el cumpără cantități mari din marfa pe care o găsește la un moment dat. Într-o economie capitalistă, dimpotrivă, individul cumpără doar cantitatea care-i este momentan necesară. Deosebirile dintre tipul pieței capitaliste și tipul pieței socialiste sunt descrise edificator de Janos Kornai în *The Socialist System: The Political Economy of Communism*, Clarendon Press, Oxford, 1992, pp. 245-252.

²⁶ P. Câmpeanu, *România: Coadă pentru hrană*, Editura Litera, București, 1994, p.130.

Nu avem intenția de a afirma că Ceaușescu a programat cu sânge rece foametea și mizeria. Ele erau, însă, consecința unei politici care răspundea într-adevăr obiectivelor lui. Astfel, efortul populației era îndreptat spre supraviețuire, or, cine trebuia să se zbată cu precădere pentru a se hrăni, a se îmbrăca sau a se încălzi, nu prea are răgazul de a complota.

În timpul regimului comunist, munca era folosită în scop strategic, cam pentru aceleași motive pentru care psihiatrii recomandă ergoterapia: pentru că, dacă bolnavul se ocupă cu ceva și după aceea are un somn bun ca urmare a efortului, nu mai are atâta timp de gândire și își ruminează mai puțin problemele²⁷: "D'apăi, nu prea vorbeam [politică]! Atunci nici nu aveai timp... veneam acasă, făceam treburile... ce televizor sau știu io ce! Mâncam, mă spălam și dimineața înapoi!" (Maria Filip) "Da' pă sărăcia, ce politică! Că seara eram așa de obosită că, dacă mă uitam la televizor sau luam un ziar să citesc, mintenaș adormeam!" (Filea Rusu)

Comunismul a determinat o involuție a spiritului uman, readucând omul la stadiul de animal social pentru care nu este nimic mai important decât satisfacerea unor nevoi imediate, precare, legate în primul rând de necesitățile primare. Se dezvoltă o nouă filosofie de viață insistent și exclusiv centrată pe succesul sau insuccesul individului în lupta pentru supraviețuire, încât datoriile și responsabilitățile cetățeanului erau privite ca o inutilă risipă de timp și de energie.²⁸

Fără excepție, interlocutoarele noastre ne-au declarat că nu le interesa viața politică și că nu obișnuiau să citească regulat ziare sau să se uite la televizor. Lipsa de timp și stresul cotidian sunt leit motivele invocate pentru a explica acest dezinteres, deși nu lipsesc nici argumentările mai complexe: "Nu, nu discutam nimic de politică. Pe vremea lu' Ceaușescu nici nu aveai ce vorbi, nici nu știai, că așa te-a îndobitocit! Ș-apăi, dacă vorbeai și te pâra la securist, ce făceai? (...) Se crease o atmosferă, așa... apăsătoare... Fiecare unu' pă altu' să spiona care-cum să poată pâri, să-ți găsească ceva, să vorbești ce nu trebe'. Că, mai era și asta... îți împuia capu' cu una, cu alta, să vadă ce zici, că, apoi merea și te spunea și așa să făcea om!" (Maria Borza)

²⁷ Alina Mungiu, *Românii după '89*, București, Humanitas, 1995, p. 45.

²⁸ Hannah Arendt, *op. cit.*, p. 413.

După cum vedem, se dezvoltase un sistem de spionaj perpetuu caracterizat prin faptul că oricine putea fi agent de poliție și fiecare individ se simțea permanent sub supraveghere. Colaborarea populației la denunțarea oponenților regimului și serviciile voluntare de spionaj ale acestora nu erau, desigur, ceva fără precedent dar, în România comunistă ele erau atât de bine organizate, încât munca specialiștilor devenise aproape inutilă: "Era și acolo, țin minte, că atunci era un fel de agent secret. Și era una dintre noi care tot-tot pâra acolo la... un fel de informator. O știam, sigur c-o știam și tăți ne feream de ea! Agentu' era pă la Flacăra, pă la Someșu'... venea pă acolo, da' așa prin secții nu intra!" (Filea Rusu) "Era Securitate, nu? Îndrăzneai să spui de regim ceva? Nici nu știai că... muncești de-o viață, ai un coleg de-o viață, da' nu știi ce poate!" (Doina Rusu)

Suspiciunea reciprocă pătrunsese pregnant în toate relațiile sociale, creându-se o atmosferă tensionată, apăsătoare. Eticheta de "suspect" plana asupra tuturor cunoscuților care constituiau cercul de relații al unui individ, determinându-l pe acesta ca, dintr-o elementară precauție, să evite orice contacte mai apropiate. Dacă vom încerca să descoperim de ce nu au avut o atitudine anticomunistă sau de ce anume se temeau cu exactitate interlocutoarele noastre, vom avea o mare surpriză, deoarece răspunsurile sunt dintre cele mai diverse. Așa cum observa George Orwell, fiecare persoană își reprezintă în mod diferit "cea mai mare nenorocire a vieții sale". Astfel, pentru unele femei, aceasta echivala cu pierderea locului de muncă, așa cum relatează doamna Ludovica Tecari, pentru altele cu violența fizică, așa cum își amintește doamna Doina Rusu; se poate observa, însă, că predomină formulările ambigue de genul: "erau dus" (Ana Jișa) sau "nu mai vedeai lumina soarelui". (Maria Crișan)

Ele reflectă un sentiment de înfricoșare fără obiect precis, dar cu atât mai puternic, deoarece, atunci când se cunoaște exact natura și motivul pedepsei, omul poate reflecta dacă, pentru a o evita, merită să ducă o existență în conformitate cu normele impuse de statul totalitar. Firește, populația – și persoanele intervievate ne-au confirmat aceste supoziții – cunoștea faptele de ordin general, că există Securitate, că cei care acționează împotriva regimului sunt arestați, dar, în același timp, aveau sentimentul că cea mai mare crimă este să se vorbească despre aceste "secrete". Aceste informații general împărtășite, dar păstrate individual și niciodată sau foarte rar comunicate, își pierdeau caracterul real și căpătau natura unui simplu coșmar.

Pentru a îndepărta prezența lui, se considera că este suficient ca informațiile respective să fie alungate undeva, într-un ungher îndepărtat al conștiinței și să se preocupe exclusiv de propria existență. Această stare de emigrație morală era justificată – destul de puțin convingător – prin lipsa de finalitate practică a oricărei atitudini de revoltă: "*Și, în definitiv, ce să faci, că și așa nu puteai să rezolvi nimic! Mai ales cei de jos care ești un om simplu și muncitor și muncești și-ți vezi de normă și aștepti salariul și atât!*" (Doina Rusu)

Bineînțeles că pentru femeile intervievate Revoluția a avut efectul unui trăznit, ele afirmând că niciodată nu s-au gândit la posibilitatea producerii acestui eveniment. Desigur, o stare de nemulțumire latentă exista, dar depășirea ei nu era condiționată de înlăturarea de la putere a lui Ceaușescu. Preluând automat o formulă din discursul noului regim instaurat după Revoluție, femeile au justificat evenimentele din 1989 prin "lipsa de libertate".

Dar, dacă pentru analiștii politici libertatea este un concept abstract a cărui definire și explicare a făcut să curgă râuri de cerneală de-a lungul timpului, pentru majoritatea românilor noțiunea de libertate se reducea la o serie de lucruri palpabile care nu aveau nici o încărcătură filozofică sau politică. Libertatea la care aspirau femeile intervievate consta în a avea un loc de muncă stabil, o locuință, mâncare, apă, căldură, lumină și – eventual – programe cât mai diversificate la televizor: "Când l-a prins pă Ceaușescu am rămas trăznită și am zis: *Să nu ne bucurăm așa tare!* Că, dacă dădea un pic de libertate la om și-i lăsa cât de cât și televizoru' ăsta, și lumina, și mâncarea... n-ar fi fost nimic. Barem cât de cât s-o fi lăsat mai ușor!" (Ludovica Tecari) "Eu zic că poate ne mergea mai bine dacă ne dădea un pic de libertate. Acuma degeaba suntem liberi dacă n-avem loc de muncă, n-avem salariu, toate se scumpesc..." (Ana-Maria Artudean)

După cum se vede, din păcate, Doina Comea se înșela profund atunci când afirma: "Cred că mulți români sunt conștienți că este mai important să trăiești într-o țară democratică decât să ai ce mânca, dar să nu fii liber".²⁹ În realitate, noțiunile abstracte ca "libertatea" au fost rar sau deloc înțelese și în nici un caz nu au trecut înaintea celor economice la clasele inferioare din punctul de vedere al situației materiale și, mai ales, al educației. Intelectualul polonez Petr Pilhart observa că regimul comunist s-a

²⁹ Alina Mungiu, *op. cit.*, p. 63.

putut menține atât de mult deoarece, printre altele, “libertatea nu reprezenta o valoare atât de atrăgătoare precum se crede când te-ai obișnuit ca ea să-ți lipsească”³⁰ și, am adăuga noi, când lipsa libertății e compensată oarecum de aparenta siguranță a vieții cotidiene și de minimul confort al vieții materiale pe care ți-l oferea sau cel puțin spunea că ți-l oferă statul totalitar.

Acestea sunt motivele pentru care majoritatea persoanelor intervievate (10) valorizează în sens pozitiv regimul comunist: “Mai bine era atunci. Aveai un servici sigur și puteai fi sigură că dacă-ți iei o casă, ai cu ce-o plăti în rate”. (Maria Borza) “Era mai bine în timpul lui Ceaușescu, pentru că era de lucru, salariile erau bune, și dacă mai făceai și ore suplimentare, mai nu știu ce, luai bani buni!” (Miluța Lazăr) “Atuncea, dintr-un salariu, ai putut avea și o rată și trăiai, de bine de rău ai putut face și concedii. Dacă vrei acum să mergi la mare, n-ai de unde, da’ atunci m-am dus! Am scos un CAR și plăteam în fiecare lună câte puțin și ne descurcam!” (Ana-Maria Artudean) “Era mai bine în timpul lui Ceaușescu că ai putut să mergi să iei ce vrei că erai sigură pe locu’ tău de muncă! Și dacă te-o găsită pe stradă te-o luat și te-o băgat în servici, acum, dacă poate, te țâpă [din servici]” (Ana Jișa) “Ce-o fost bun atunci o fost că ai avut asigurată ziua de mâine” (Maria Crișan) “Lumea care zice că s-o trăit rău atuncea, minte! Să știți că tată lumea se descurca, tată lumea”. (Ana Gocan)

După cum se poate observa, societatea comunistă a fost și rămâne, în viziunea acestor femei, o societate ideală. Această realitate incontestabilă comportă mai multe explicații pe care vom încerca să le analizăm în cele ce urmează. Mai întâi, vom lua în discuție opiniile psihologilor și sociologilor conform cărora cheia principală pentru citirea trecutului sunt realitățile și interesele din prezent. În *Moise și monoteismul* Freud afirmă că: “Epocile îndepărtate exercită o puternică și misterioasă atracție asupra imaginației oamenilor. Din momentul în care prezentul îi nemulțumește, ceea ce se întâmplă destul de des, ei se întorc spre trecut și speră să regăsească visul nicicând uitat al unei vârste de aur.”³¹ Psihosociologii propun conceptul de “seducție a nostalgiei” pentru a defini jocul contrastului dintre prezent și trecut prin care memoria noastră opune persoanelor și realităților actuale un *imago* al echivalenței lor reconstruit în mintea noastră. În opinia lor, lucrurile din trecut nu ne apar nicicând așa cum s-au petrecut, deoarece întotdeauna

³⁰ Jean François-Soulet, *op. cit.*, p. 234

³¹ Sigmund Freud, *Moise și monoteismul*, apud Serge Moscovici, *op. cit.*, p. 298.

avem tendința de a reține doar aspectele pozitive ale evenimentelor trecute. Chiar când e vorba de cele mai jalnice episoade din viața noastră, seducția nostalgiei ne determină să facem din ele amintiri multumitoare în conformitate cu dorințele noastre.³²

Nu contestăm rigurozitatea științifică a acestor interpretări, dar considerăm că ele nu sunt suficiente pentru a explica în mod exhaustiv fenomenul de valorizare pozitivă a regimului comunist pe care l-am surprins în interviurile realizate. Avem convingerea că, susținând exclusiv ideile menționate mai sus, încercăm să eludăm un aspect dureros și jenant al realității social-politice actuale, și anume faptul că o mare parte a societății românești – cea care regretă astăzi regimul comunist – a beneficiat într-o formă sau alta, conștient sau inconștient, de pe urma acestuia.

Lunga guvernare comunistă a reprimat, exclus și marginalizat în jur de 9% din populația României, dar procentul celor pentru care comunismul a însemnat o schimbare pozitivă a vieții un venit stabil și un acces tot mai larg la educație și, implicit, o legătură tot mai strânsă cu statul paternalist este între 20 și 70%.³³

Românii, a căror unică educație politică a fost asigurată o viață întreagă de discursurile mobilizator-patriotice ale lui Nicolae Ceaușescu și de filmele istorice produse cu aprobarea Secției Istorice a CC al PCR³⁴ și care s-au obișnuit ca statul paternalist să le asigure un minim de confort material sunt incapabili să conștientizeze valorile incontestabile ale regimului democratic. Sunt persoane pentru care libertatea este doar o formă fără fond, ele preferând o formă sau alta de aservire în schimbul unei existențe cvasi-mizere, dar sigure.³⁵ Statul-providență, uniformitatea socială, dreptul la muncă asigurat sunt elemente ale unei mitologii în care ar fi riscant să spunem că mulți nu au crezut sau nu continuă să creadă numai fiindcă noi înșine nu credem.³⁶

De aceea, ar fi cel puțin ciudat să ne reprezentăm poporul român ca pe un popor dostoevskian format din milioane de adulți care au cunoscut

³² Serge Moscovici, *op. cit.*, p. 298.

³³ Daniel Barbu, *Republica absentă*, Editura Nemira, București, 1999, p. 87.

³⁴ Alina Mungiu, *op. cit.*, p. 34.

³⁵ Erich Fromm, *Fuga de libertate*, Editura Teora, București, 1998, p. 133.

³⁶ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Editura Humanitas, București, 1997, p. 197.

zilnic drama sfâșietoare de a trăi într-un regim politic pe care îl detestau în adâncul conștiinței. Potrivit grilei de valori pe care le-a inoculat-o statul totalitar, ei *au trăit bine* în perioada comunistă și nimic nu le va zdruncina această convingere. Aceși oameni vor considera întotdeauna că viața normală e cea pe care au cunoscut-o ei și că perfecțiunea e întruchipată de sistemul socio-cognitiv în care s-au născut și s-au format.

Lista martorilor:

1. Ana-Maria Artudean, născută în 31 decembrie 1950, naționalitate maghiară, religie reformată. Studii: 10 clase și 2 ani școală profesională. Lucrează ca și confecționar încălțăminte la "Clujana". Locuiește în cartierul Mănăștur din Cluj-Napoca. Interviu a fost realizat în 13 martie 2003.
2. Maria Borza, născută în 2 mai 1949, naționalitate română, religie ortodoxă. Studii: 11 clase și 3 ani școală profesională. A lucrat ca și confecționar îmbrăcăminte. La data interviului era pensionară. Locuiește în cartierul Mănăștur din Cluj-Napoca. Interviu a fost realizat în 9 martie 2003.
3. Maria Crișan, născută în 8 octombrie 1948, naționalitate română, religie ortodoxă. Studii: liceul și 2 luni curs de calificare. A lucrat ca și contabilă. La data interviului era pensionară. Locuiește în cartierul Mănăștur din Cluj-Napoca. Interviu a fost realizat în 13 aprilie 2003.
4. Maria Filip, născută în 23 octombrie 1951, naționalitate română, religie ortodoxă. Studii: 8 clase și doi ani școală profesională. Lucrează ca și confecționar încălțăminte la "Clujana". Locuiește în cartierul Mănăștur din Cluj-Napoca. Interviu a fost realizat în 18 martie 2003.
5. Ana Gocan, născută în 7 iulie 1940, naționalitate română, religie ortodoxă. Studii: 8 clase și 3 luni curs de calificare. A lucrat ca sudoriță. La data interviului era pensionară. Locuiește în cartierul Mănăștur din Cluj-Napoca. Interviu a fost realizat în 1 aprilie 2003.
6. Ana Jișa, născută în 10 februarie 1953, naționalitate română, religie ortodoxă. Studii: 8 clase și 2 ani școală profesională. Lucrează ca și confecționar încălțăminte la "Clujana". Locuiește în cartierul Grigorescu din Cluj-Napoca. Interviu a fost realizat în 16 martie 2003.
7. Miluța Lazăr, născută în 10 martie 1958, naționalitate română, religie ortodoxă. Studii: 8 clase și 6 luni curs de calificare. A lucrat ca sudoriță. În prezent este șomeră. Locuiește în cartierul Mănăștur din Cluj-Napoca. Interviu a fost realizat în 20 martie 2003.
8. Livia Petrovan, născută în 20 august 1956, naționalitate română, religie ortodoxă. Studii: liceu și curs de calificare 6 luni. Lucrează ca sudoriță la CUG. Locuiește în cartierul Mănăștur din Cluj-Napoca. Interviu a fost realizat în 30 martie 2003.

9. Elena Pop, născută în 17 iunie 1948, naționalitate română, religie ortodoxă. Studii: 11 clase și curs de calificare contabilă. Lucrează ca și secretară la CUG. Locuiește în cartierul Mănăștur din Cluj-Napoca. Interviu a fost realizat în 11 martie 2003.
10. Doina Rusu, născută în 16 iunie 1952, naționalitate română, religie ortodoxă. Studii: 8 clase și 2 ani școală profesională. A lucrat ca și confecționar îmbrăcăminte. În prezent este șomeră. Locuiește în cartierul Zorilor din Cluj-Napoca. Interviu a fost realizat în 7 martie 2003.
11. Filea Rusu, născută în 18 ianuarie 1947, naționalitate română, religie ortodoxă. Studii: 8 clase și 3 luni curs de calificare. A lucrat ca și confecționar îmbrăcăminte. În prezent este pensionară. Locuiește în cartierul Mănăștur din Cluj-Napoca. Interviu a fost realizat în 16 martie 2003.
12. Ludovica Tecari, născută în 15 februarie 1956, naționalitate română, religie ortodoxă. Studii: 10 clase și 2 ani școală profesională. Lucrează ca sudoriță la CUG. Locuiește în cartierul Mănăștur. Interviu a fost realizat de la 31 martie 2003.

INFERNO OR PARADISE LOST? LIFE ASPECTS OF FEMALE WORKERS IN CLUJ-NAPOCA (1965-1989)

The issue presented in this study has not been one of the contemporary history's priorities until now; it describes aspects in the life of female workers in the above mentioned period of time, identifying the main key factors used by the communist state in order to impose a certain life style and a mentality that goes along with the perceptions of a totalitarian ideology. Another issue that has the same importance, is the effect of educational and communist life style on the mentality of the women we interviewed.

This study uses traditional sources, represented by books and articles, as well as some interviews recorded in the spring of 2003, with female workers who worked during 1965-1989 at the main factories in Cluj-Napoca.

In Romania, as well as in all communist countries, there was a triple dimension to a woman's duty in the society: she had to be mother, wife and worker at the same time. In a communist society the female worker is given as an example, the women's emancipation being directly linked to having a job. What the communist regime actually did was the fact that it used the Marxist ideas regarding equality between sexes as means to fulfill its main objective, which was to chain individuals and impose its hegemony upon them.

Thus, we analyze this highlighting of woman's emancipation during communism, considering the authorities' main objectives in a totalitarian state: changing the traditional woman, building up a society where workers prevail, and

acquiring total control over its citizens. There is no doubt that due to the communist state's sustained efforts "a new people" was born during 1945–1989, consisting of individuals with no personality, easy to manipulate, whose purpose in life was limited to accumulating goods and satisfying the basic material needs.

The only political education these people were given consisted in Nicolae Ceausescu's speeches, and historical movies - but only the ones approved by the Party. People got used to the idea that the state will provide them with the minimum material comfort, being incapable of understanding the values of a democratic regime. These are individuals who understood freedom in a completely different way, preferring to serve in exchange of an almost miserable but safe everyday living.

sociliste- și edificarea unei noi societăți în care clasa muncitoare – ce trebuia să reprezinte baza socială a noului regim – să dețină consistența necesară îndeplinirii cu succes a rolului pe care i-l atribuiseră liderii noului regim. Cu toate acestea, deși eliberată de sub dominația exclusivă a soțului, femeia muncitoare – considerată femeia model a societății comuniste, nu devenea nicidecum liberă, ci intra sub tutela - la fel de apăsătoare și nedorită - a statului paternalist, acest transfer de roluri și atribuții având consecințe nebanuite asupra vieții private și a mentalității femeilor din România.

În cele ce urmează, vom prezenta câteva aspecte inedite din viața muncitoarelor din Cluj-Napoca, perioada de timp pe care o avem în vedere fiind cuprinsă între 1965-1989. Materialul brut care va sta la baza studiului nostru îl constituie interviurile realizate în lunile martie - aprilie 2003 cu 12 femei cu vârste cuprinse între 45 și 60 de ani care lucrat ca muncitoare în municipiul Cluj-Napoca. Dintre acestea, 10 provin din localități rurale situate atât în județul Cluj (6), cât și din județele Sălaj (1), Alba (1), Bistrița-Năsăud (1) și Bacău (1). Două persoane au o situație specială: una dintre acestea este născută în Cluj dar, părinții săi provin dintr-o localitate rurală din Oltenia iar alta este născută în fostul sat Mănăstur, actualul cartier clujean. Unsprezece dintre femeile intervievate sunt de naționalitate română și de religie ortodoxă, una este de naționalitate maghiară și de religie reformată.

Toate interlocutoarele noastre au lucrat sau lucrează încă la mari întreprinderi clujene, ele fiind selectate în funcție de specificul meseriei pe care au practicat-o: meserii feminine (de exemplu, în domeniul confecțiilor, la "Flacăra") sau meserii masculine (sudor la Combinatul de Utilaj Greu - CUG). Dintre persoanele intervievate, două au terminat liceul, două au 11 clase, două au 10 clase, iar 6 au făcut 8 clase. În vederea angajării, șase femei au urmat o școală profesională (cu durata de 2-3 ani), iar alte șase au făcut cursuri de calificare la locul de muncă (cu o durată medie de 2-8 luni). La data realizării interviurilor, patru femei erau pensionare, două erau șomere, iar șase lucrau încă în întreprinderile respective.

Evoluțiile în plan politic și economic de la începutul anilor 60', mai exact, debutul perioadei de "autonomie" în planul politicii externe⁵, încheierea procesului de colectivizare forțată a agriculturii și recrudescența eforturilor de industrializare intensivă au avut un impact deosebit asupra destinului persoanelor pe care le-am intervievat în vederea elaborării

⁵ Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Editura Univers, București, 1995, p. 95.

acestui studiu. Încheierea colectivizării în anul 1962 a pus familiile de la țară – care, de regulă, sunt familii numeroase – în imposibilitatea de a-și asigura un nivel de trai satisfăcător. "Atunci când era cu colectivul", dacă să trăia mai bine, poate că nu mergea tineretul, da' o fost foarte greu! Oamenii n-o mai avut pământul lor, n-o mai avut vite, n-o mai avut unelte... ce să facă cu copiii? Să bată străzile, ulițele? N-aveai ce face! Mereai la colectiv, lucrai tăți din familie și n-aveai nimic!" (Ana Jișa)

În aceste condiții, se dezvoltă un anumit model comportamental al familiilor din mediul rural: bărbatul - cap de familie devine "navetist" (lucrează la oraș, dar nu se stabilește acolo), femeia-mamă lucrează la CAP, iar copiii sunt îndemnați să învețe carte sau să învețe o meserie care le-ar deschide porțile orașului, și, implicit, un drum mai bun în viață. "Atunci așa era, fiecare căuta să plece, să nu stea acasă, să facă o școală, să meargă mai departe, nu să steie să lucreze la CAP să ducă greu (...). Știți cum, maică-mea o fost analfabetă și ne-o zis: *Oriunde să mergeți, să nu fiți slugă la colectiv! Mai bine să aveți o meserie, să lucrați să aveți salariul vos'*" (Ludovica Tecari)

Fiind lipsiți de orice perspectivă în mediul rural tinerele erau obligate să-și părăsească părinții și localitatea natală pentru a urma o școală la oraș și pentru a-și găsi un loc de muncă: "Multe tinere or plecat la oraș că așa era atuncea, să margă, să facă o școală, că în sat nu era absolut nimica, numa' o amărâtă de cooperativă... Era colectiv atuncea și viața era grea... de aia plecau oamenii de la sate... la sat nu aveau nici un venit, dacă nu aveau pă ce să facă un ban. Satul era departe de un oraș și nu puteai vinde nimic la piață! La oraș venea fiecare să-și facă o școală, să lucreze, să aibă un salariu!" (Filea Rusu) Pe de altă parte, decizia tinerelor de a părăsi satul natal a fost influențată în mare măsură și de nivelul de trai superior care exista la oraș: "La oraș era un lux, era ușor, făcea școală se căsătoreau în oraș, primeau locuință, era mai comod, erau condiții: apă caldă, baie, curat, ori la țară mult mai grele erau condițiile." (Doina Rusu)

Alegerea școlii profesionale sau a locului de muncă nu se făcea neapărat în funcție de aptitudinile sau idealurile femeilor. În general, în cazul școlilor profesionale un rol important l-a avut întâmplarea: "Am ales meseria asta pentru că așa o fost situația, n-am fost eu chiar așa entuziasmată. Dar, părinții mei au zis să fac o meserie, nu să termin un liceu, că n-au cum să mă țină la facultate." (Ana-Maria Artudean) "Meseria asta am ales-o întâmplător. Nu pot să spun că io am venit expre că am vrut să fac papuci în Cluj!" (Ana Jișa) "N-am avut ce face, nu că mi-o plăcut

meseria asta! Mie mi-o trebuit să fiu învățătoare sau profesoară, dar neavând cine mă ține la școală m-am dus la profesională!” (Maria Borza) “Am vrut să dau la Liceul Pedagogic dar erau probleme atunci, fiind din alt județ și atuncea am zis: *Oriunde mă duc, la orice școală, numa' nu mă mai duc acasă!*” (Ludovica Tecari)

Fără nici o excepție, femeile intervievate ne-au declarat că principalul motiv al angajării a fost necesitatea asigurării traiului zilnic: “M-am angajat să-mi asigur existența! Pentru că n-avea cine mă întreține! Eram câteodată așa de nevoită că nu-mi permiteam un biscuit sau o înghețată și am zis să am și eu a meu!” (Maria Borza) În această privință putem deosebi două situații distincte: femei care își găseau un loc de muncă înainte de căsătorie și femei care se angajau după ce își întemeiau o familie. Multe dintre fetele care se vedeau nevoite să muncească pentru a se întreține singure proveneau din familii numeroase. “Eram domnișoară când am terminat școala, da' trebuia să-mi câștig existența, să muncesc, să-mi câștig un ban. Părinții nu mă mai puteau ține, până la ce vârstă să mă țină? Eram 3 fete la părinți și vă dați seama că era familie grea!” (Doina Rusu) “Când m-am angajat, părinții mei s-au bucurat că au scăpat cumva de mai multe obligații!” (Maria Filip) “M-am angajat pentru că aveam nevoie de bani. Altfel, aș fi intrat la facultate, dar fiind 4 frați trebuia fiecare să se întrețină!” (Maria Crișan) Chiar atunci când femeile începeau să lucreze după ce se căsătoreau, motivul angajării era același: lipsa banilor și, implicit, imposibilitatea de a-și asigura un trai decent doar din salariul soțului. “M-am angajat din motive financiare, doar din salariul soțului nu ne puteam întreține! Nu aveam nici un sprijin de nicăieri și atunci, ca să putem plăti ratele la apartament și să ne facem ceva a trebuit să lucrez!” (Elena Pop)

O opinie larg răspândită în studiile de gen este aceea potrivit căreia, în perioada comunistă, munca feminină a continuat să fie slab calificată.⁶ Ne-am putea aștepta ca această aserțiune să nu se confirme cel puțin în cazul femeilor care urmau o școală profesională înainte de angajare. Cu toate că școala dura 2-3 ani, multe femei au declarat că meseria au învățat-o abia după ce au început să lucreze: “Am făcut școala profesională de confecții. Acolo am învățat teorie și practică... practică mai puțină. Practică am învățat în momentul în care am intrat în producție și am lucrat”. (Doina Rusu) Motivul nu este greu de identificat. Atunci când făcea practică în fabrică, fiecare elevă era plasată în subordinea unei

muncitoare care, în mod evident nu avea nici un interes să o instruiască la parametrii optimi, deoarece, astfel, ar fi pierdut prea mult din timpul necesar îndeplinirii propriilor obligații de serviciu și, nu în ultimul rând ar fi riscat să-și pună în pericol propriul loc de muncă.

Și mai gravă era situația pregătirii profesionale în cazul persoanelor angajate în urma unor cursuri de calificare ce durau în medie 2-8 luni. Fără prea multe formalități aproape oricine își putea găsi destul de repede un loc de muncă: “Deci, așa era: te duceai la Forțele de muncă, te repartiza și făceai calificarea acolo, la locul de muncă. Și-apoi, intrai, munceai, nu era problemă!” (Livia Petrovan)

Este evident că o calificare atât de rapidă nu echivala cu o înaltă calificare, dar sistemul răspundea exigențelor ideologiei comuniste potrivit căreia “spre deosebire de oamenii din economia capitalistă care sunt subordonați unei singure ramuri de producție prin faptul că au o singură calificare, în comunism, oamenii au multiple calificări care le permite să treacă succesiv de la o ramură de producție la alta după cum o cer necesitățile societății sau propriile înclinații”.⁷

Bineînțeles că se trecea sub tăcere faptul că propriile înclinații ale indivizilor contau prea puțin, reconversia profesională fiind dictată, în realitate, de noile deziderate ale economiei socialiste. Este vorba, desigur, de dezvoltarea artificială începând cu anii '70 a unor industrii precum petrochimia (bazată pe importuri masive de petrol), siderurgia (susținută prin importul de minereu de fier) și industria constructoare de mașini.⁸ Teoria amintită mai sus îi permitea, însă, statului comunist să justifice destul de convenabil migrarea forței de muncă de la o ramură economică la alta sau chiar dintr-o zonă geografică la alta. Astfel, nu interesele economiei planificate erau la originea acestui fenomen, ci interesele muncitorilor amenințați cu alienarea în cazul în care ar fi intervenit unidimensionalizarea calificării profesionale.⁹

După angajare, fiecare persoană se pierdea în marea civilizație a uzinei devenind o particulă insignifiantă a acesteia. Dacă răsfoim presa vremii, vom observa că se întâlnesc la tot pasul reportaje realizate în “fabrici și uzine” în care abundă formulările de genul “marea familie a

⁷ Ottea Miscol, *Condiția umană și reconstrucția personalității*, Editura Academiei RSR, București, 1989, p. 58.

⁸ Michael Shafir, *op. cit.*, p. 116.

⁹ Ottea Miscol, *op. cit.*, p. 98.

⁶ Svetlana Aivazva, *op. cit.*, p. 712.

muncitorilor” dintr-o unitate industrială sau alta. Aceste demersuri sunt expresia ambițiilor statului comunist de a dezmembra familia tradițională și de a impune în conștiința maselor de muncitori un surogat de familie sub forma colectivului de muncă.

Fără excepție, la întrebarea: “Cum v-ați înțeles cu colegii/colegele de muncă?” femeile au răspuns prin: “Bine!” sau “Foarte bine!” însă, pe măsură ce aprofundam subiectul în cadrul interviului puteam constata că, cel puțin superlativul este cu totul de prisos. Ca dovadă, puține persoane au afirmat ulterior că și-au făcut prietene apropiate printre colegele de muncă, chiar și atunci când erau bune, relațiile rămânând strict profesionale: “Io niciodată n-am avut o prietenă-prietenă din fabrică. Eram colege: *Bună ziua. Ce mai faceți?* și cam atât. Mi-am văzut de viața mea și de treburile mele”. (Filea Rusu) “Prietenii... mai mult colegi! Așa, prietenii de familie n-am avut din fabrică!” (Doina Rusu) “Prietenii, nu, n-am avut de la CUG! Pentru că o venit foarte mulți din altă parte: Turda, Câmpia Turzii, Luduș, deci vinituri, oarecum, și noi... pă unde nu grozav îi vedeam, că o venit mulți sărântoci din ăștia pentru Cluj... oameni răi, și de ăia care le plăceau să te scurme, să nu afle ceva că imediat spunea. Erau răi și nici nu i-am iubit nici n-am intrat în prietenii cu ei!” (Ana Gocan)

Această situație se datora faptului că, la urma urmei viața dintr-o fabrică poate fi definită ca un război al tuturor împotriva tuturor la originea căruia se aflau invidiile, favoritismele și intențiile de a obține avantaje materiale sau de altă natură. În general, invidiile erau provocate de veniturile obținute de colegi, indiferent dacă acestea erau justificate sau nu: “Invidii mai erau și de la salariu... dacă nu puteai să faci... eram la normă, erau mai multe operații și zicea că: *Sigur, tu faci mai mult dacă ești la o operație mai bună!* Operația superioară era mai bine plătită și puteai să-ți faci norma mai ușor”. (Ana Jișa) “Totdeauna erau obiecții după un premiu. Că la aia i-a dat mai mult sau... ăsta... da’ în general se dădea după merit”. (Doina Rusu) “Da, bineînțeles și ceartă și invidii tot de la salariu, că tu ai luat atâta, și apoi, mai zicea șefu’ de echipă: *Păi, nu uita că tu așa ai făcut atunci!* sau, mai ales bărbații: *Tu ai fost atunci și ai băut și nu ți-ai văzut de lucru!* sau că: *Tu n-ai stat la ore suplimentare!* (Ludovica Tecari)

În fabricile unde se lucra în acord global existau permanent suspiciuni în legătură cu efortul depus de unul sau altul dintre angajați în îndeplinirea sarcinilor de lucru: “Că altul lucră mai puțin că altul mai mult, că aia-i pila lui șefu’! Că se vedea, no! Mai zile libere, mai nu știu ce premii. Se mai dădeau și categorii așa pă ascuns”. (Miluța Lazăr) “Lucram

în schimburi și nu se prea agreau schimburile între ele, că nu știau care face mai mult, care cum îi și... așa-s femeile, mai certărețe!” (Ludovica Tecari) “Deci, o piesă nu putea s-o facă de unul singur. Într-o cazangerie unde tre’ să faci un cazan, să-l asamblezi, acolo tre’ să pui mâna mai mulți. Și, erau unii care, unde era mai greu se mai trăgeau deoparte!” (Livia Petrovan)

“Atunci să lucra în schimburi. Și, mai ales bărbații, mai veneau băuți... că pe vremea aia se mai aducea câte o sticlă, sara nu lucrau și dimineața când mergeam, nu erau filmele gata, nu puteam face documentația și cazanul pleca!” (Ana Gocan)

Într-adevăr, un flagel binecunoscut, dar tolerat în întreprinderile socialiste a fost alcoolismul angajaților. Una dintre interlocutoarele noastre ne descrie într-o manieră extrem de sugestivă acest fenomen: “Păi, mai mereau, mai lucrau, mai luau câte un păhăruț ș-apăi pă când era timpul gata ei erau beți! Că, odată, un maistru... aveam un coleg, sudor în argon, era meseriaș de mâna întâia și ne-o luat într-o dimineață... ăsta tăt își pune sticla și-o băga aici ni, în sân și cum suda în argon și avea mască de cap... pe când suda, băga așa-ni... băga aici în sticlă un pai știi! El suda și bea din pai! Vine maistrul pe la 7 și-l vede: *Mă, da’ tu unde dracu’ ai băut?* Io am văzut că o căutat în baracă, n-o văzut sticla nicăieri și zice: *Unde dracu’ ai băut că n-ai sticla aicea!?* Și, spunea maistrul: *Mă, io nu știu ce dracu’ aveți că dimineața la șase ne întâlnim treji iar la 7 sunteți toți beți. Io nu știu ce dracu-i cu voi!* (Miluța Lazăr)

Aparent paradoxală este tolerarea acestui comportament de către autoritățile comuniste, deoarece nu este greu să ne închipuim care era randamentul unui muncitor în aceste condiții. Totuși, câștigul era imens, căci închizând ochii în fața micilor slăbiciuni omenești, statul comunist putea conta pe supunerea și pe adeziunea formală a maselor de muncitori la programul Partidului.

Dacă muncitorii care lucrau în acord global acționau după celebra formulă “Timpul trece, leafa merge”, cu totul alta era situația în cazul celor care lucrau la normă, ei fiind stimulați să muncească întrucât veniturile erau obținute în funcție de realizări. Aici apărea, însă, o altă sursă de nemulțumire și de dispute. Lucrătoarele de la Flacăra și de la Clujana ne-au semnalat faptul că în aceste fabrici existau operații ușoare și bine plătite și operații grele și prost plătite. Prin repartizarea muncitoarelor la aceste operații, șefii puteau influența implicit veniturile obținute de acestea. Din acest motiv se desfășura o adevărată bătălie pentru a intra în grațiile șefului, fapt care le-ar fi permis muncitoarelor în cauză să obțină un post bine plătit.

“Maistra avea oamenii ei. Dacă aia venea și... mai ales dacă era de la țară și-i aducea o pungă de ceva, îi dădea lucru mai bun... Și atuncea se simțea favorizarea, că aia câștigă mult mai mult!” (Ana-Maria Artudean) “Aveam o maistră maghiară care avea p-a ei, elita ei. Alea primeau lucru cel mai bun. Pe astea care eram mai tinere, tăt acolo unde era mai slab ne țapa! Și nu puteai câștiga, nu puteai trăi din banii ăia! Și, odată, m-am dus la directoru’ și i-am spus... și el era maghiar! A trimis după dânsa și o vinit. Io eram acolo, la el în birou... și pă ungurește o vorbit maistra când o vinit. Directorul vorbea românește și maistra vorbea ungurește! Și zic: *Vă rog frumos să vorbiți românește pentru că io românește am vorbit! Io n-am vorbit ungurește!* Așa am spus! N-avea ce să-mi facă, pentru că io am lucrat, io n-am făcut nimica rău numa’ m-am dus și am spus ce mă doare. Și... no, pă urmă m-a pus și pe mine la altă operație! Până la urmă am apucat la mașină și io!” (Ana Jișa) Din spusele interlocutoarelor noastre, putem deduce că, de multe ori, atmosfera de la locul de muncă era insuportabilă, ea fiind marcată de intrigă, suspiciune și teamă: “Știi cum, venea în față și-ți spunea un lucru și după aia te împărțea și vinea și altfel te lua! Și șefele și colegele! Erau perfide! Ca să fie ele văzute mai bine, nu știu altceva ce să pot spune! Răutatea din ele, să zic și așa! Era destul de greu să supraviețuiești! Ori erai... pluteai... ori, mai deasupra! Dacă te lăsai, te scufundai!” (Maria Borza)

Am putut observa că acest fenomen era caracteristic fabricilor (Flacăra, Clujana) cu forță de muncă preponderent feminină, în colectivele mixte atmosfera fiind mai puțin tensionată. De altfel, muncitoarele intervievate sunt conștiente de acest lucru și deseori au afirmat deschis că, dintre colegii de muncă, se înțelegeau mult mai bine cu bărbații decât cu femeile: “Cu bărbații mă înțelegeam mai bine! Da! Da! Că femeile îs mai rele, mai certărețe!” (Miluța Lazăr) “Să știți că acolo unde lucrau numa’ femei nu era o armonie așa plăcută! Nu, nu, că femeile îs mai rele, mai certărețe! Eu am lucrat și numa’ între femei și știu!” (Ludovica Tecari) “Păi, când am mers eu în laborator era șefu’, doi băieți, un tehnician și un muncitor și eu. Și, după aia, o venit băieți până erau vreo 40 și eu eram singura femeie. Da’ atâta de bine-mi era, nu vă spun! După ce o venit și alte femei o fost mai rău!” (Ana Gocan)

Acolo unde bărbații și femeile lucrau împreună se înfiripau în mod inevitabil relații amoroase care, fie erau oficializate, fie rămăneau simple idile trecătoare. Majoritatea femeilor intervievate și-au cunoscut partenerii de viață în fabrica unde au lucrat, fapt care ne determină să considerăm că locul

de muncă nu era doar un suport al existenței, ci și un important mijloc de socializare și- de ce nu?- o piață maritală. Intrând în servicii imediat ce terminau școala profesională, tinerele fete aveau prea puține ocazii de a frecventa alte cercuri și, prin urmare, de a-și găsi un soț care să provină dintr-un alt mediu decât cel muncitoresc. De aceea, fabrica devine implicit un cadru de selectare a partenerilor de viață: “Păi, marea majoritate s-au căsătorit între ei. Îl cunoșteai, îl vedeai la lucru cine-i, cât îi de corect, cât îi de conștiincios... în pauze, când ieșai de la serviciu... în sfârșit, aveai ocazia să-l vezi ce poate. Și vestea mergea repede: *O! Ță-i harnic, Ță-i bun!* Să știți că au fost multe cazuri când s-au căsătorit.” (Livia Petrovan) “Păi, eu cu soțul meu acolo ne-am cunoscut! Io la soțu’ i-am fost ucenică! Foarte mulți se căsătoreau așa!” (Ludovica Tecari) “[Pe] soțu’ io acolo l-am cunoscut! Eu eram elevă în ultimul an și el era în primul an de angajare. Acolo ne-am... cunoscut, că nu era decât 9-10 metri distanță între noi! Și era pauzele, și vorbeam tăți împreună acolo, deci, la pauze, tăți!” (Ana Jișa)

În mod tacit, aceste căsătorii erau încurajate de către autoritățile comuniste principalul motiv fiind faptul că, astfel, familiile puteau fi supravegheate mai ușor. Se știe că în 1966 a fost emis Decretul 770, prin care politica pronatalistă se afirma ca una dintre marile obsesii ale regimului comunist. Or, constituirea și menținerea celulei familiale reprezenta o condiție “sine qua non” a succesului acestei politici¹⁰. Prin urmare, statul comunist s-a insinuat în rolul de “pater familias” arogându-și puterea de decizie în toate detaliile vieții intime¹¹. El influența indirect alegerea soților și intervenea nemijlocit în rezolvarea problemelor personale și familiale impunându-se adesea ca mediator în cazul neînțelegerilor conjugale: “Doamne ferește, dacă doi aveau discuții în familie, îi chema la sindicat, îi chema la Partid și le spunea: *Trebuie să aveți grijă de familie, să nu abandonați copiii sau... așa... deci, te lua pe linie de partid când se auzea ceva.*” (Livia Petrovan)

Dar, nu doar relațiile oficiale erau obiectul de interes al statului comunist, ci și concubinajele, și ele la fel de numeroase în fabricile din România: “Da, șeful Financiarului a fost încurcat cu una din economiste. Tot timpul plecau în oraș, se întâlneau... Și el era însurat și ea era măritată. El era mare crai, îi cam plăceau femeile!” (Elena Pop) “De exemplu, am

¹⁰ Gail Klingman, *Politica duplicității-Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu*, Editura Humanitas, București, 2000, p. 30.

¹¹ Svetlana Aivazva, *op. cit.*, p. 704.

avut o colegă care umbla cu un maestru din Clujana. Amândoi erau căsătoriți, da' mergeau de mână și toți știau." (Ana-Maria Artudean)

În aceste cazuri, Partidul apărea adesea ca un Dumnezeu deghizat care impunea o anumită conduită cetățenilor în virtutea unei autoproclamate autorități morale: "Știu că o fost odată un concubinaj, ăla îl știu io, pentru că soțu' la schimba mea s-o despărțit de dânsa și trăia tot cu una de la noi din Flacăra, da' din altă grupă. Și o ajuns ei pă acolo, pă la directoru' erau comisii din astea... și i-o obligat să se despartă". (Filea Rusu)

Dacă cetățenilor de rând le erau interzise concubinajele în ideea că, pentru a-și îndeplini "misiunea nobilă, de înalt patriotism"¹² de "a aduce pe lume și a pregăti pentru viață cât mai mulți copii",¹³ o familie trebuie să rămână unită, cei care dețineau funcții înalte în Partid se dovedeau a fi mai egali decât egalii, ei încălcând adesea aceste norme fără să aibă de suferit din această cauză: "Și în ședințele de partid se dezbătea, culmea... imoralitatea! Care să continua în prostie. Secretarul de partid era încurcat cu o tinerică, își bătea nevasta de-o rupea și el vorbea de imoralitate!" (Maria Crișan) Totuși, aceste legături erau efemere, pentru că, așa cum spunea una din interlocutoarele noastre "nici o relație din asta ascunsă nu durează. Ori e dată la suprafață și, dacă ești înșurat și măritată ai dat de dracu', ori se plictiseau ei și se despărteau!" (Maria Borza)

Un alt comportament stigmatizat – și, de data asta nu doar la nivel declarativ – era furtul. În mod paradoxal, acesta era justificat în general printr-o așa-zisă afirmație a lui Nicolae Ceaușescu: "Omul de unde muncește, de acolo trăiește!". Bineînțeles că Ceaușescu n-a intenționat niciodată să dea undă verde furturilor din fabrici, dar oamenii au preluat formula și au adaptat-o propriilor interese: "Cum o zis Ceaușescu: *Fiecare trăiește de unde lucră!* La noi se fura încălțăminte, da' oriunde și oricine, de unde o lucrat o luat ceva. De la fabrica de pită, se fura pită, nu era fabrică de unde să nu se fure!" (Artudean Ana-Maria) "Da, se fura! Care cum putea! Depinde de împrejurări: și bucăți de material, și fire... se fura și se fură și în ziua de astăzi! Oriunde se fură! Dacă te prindea, dacă depășeai o sumă de 300 de lei erai dată afară, dacă era sub 300 îți dădea doar o amendă, da' te picta și în cartea de muncă". (Maria Borza) "De furat, se fura până-i lumea! Tăt felul: tablă de inox, țevi, scule... se fura și cu acte în regulă! Ieșea

camionu' afară, suna portaru' și... avanti! Oi, oi, oi!... Da' câți o fost așa!" (Miluța Lazăr)

Furtul din întreprinderi poate fi explicat în special prin faptul că majoritatea a muncitorilor aveau salarii mici care nu le permiteau să asigure un nivel de trai satisfăcător propriilor familii. De aceea, prin sustragerea și apoi comercializarea unor produse din fabrici, muncitorii fie își acopereau propriile nevoi, fie obțineau un venit în plus care îi ajuta să supraviețuiască. Un alt motiv, mult mai complex, ține de caracterul ambiguu al proprietății în regimul comunist. Proprietatea de stat, proclamată cu emfază de propaganda comunistă ca "proprietate a întregului popor" era percepută, de fapt, în rândul cetățenilor, ca o proprietate a tuturor și a nimănui. Dacă în perioada interbelică, proprietatea privată era identificată cu persoana căreia îi aparținea, iar educația religioasă îi obliga pe oameni să-și autocenzureze faptele și să acționeze conform eticii creștine, în perioada comunistă promovarea ateismului și înființarea proprietății de stat a înlăturat orice barieră morală statul fiind o noțiune prea abstractă pentru ca furturile să trezească mustrări de conștiință persoanelor care le comiteau. Parafrazându-l pe Lenin, care proclamase cu seninătate că "Tot ceea ce servește comunismului este moral"¹⁴, cetățenii României comuniste considerau acum că tot ceea ce le slujește propriilor interese este moral.

Deosebit de interesante au fost relatările muncitoarelor noastre referitoare la marile sărbători de Crăciun și Paști. Deși veneau la lucru în aceste zile, muncitorii își petreceau tot timpul distrându-se, acest comportament fiind tolerat în mod tacit de către conducerea fabricii. "Da' nu lucra nimeni de sărbători! Numa' ne duceam la lucru... și mergeam îmbrăcate frumos, elegant, ne scoteam prăjitura, cafeluța, lichiorul. (...) Șefu' nu zicea nimic, ce să zică... că doară și el era cu noi!" (Ana Gocan) "Pă vremurile alea, când erau sărbători de Crăciun, de Paști... păi noi lucram atunci, nu era ca și acum, zile libere! Noi lucram! Mergeam la lucru! Lucram și, după aceea, mergeam la colindat, la tăți colegii, îi luam pe rând! Tătă noaptea! Și, a doua zi, de dimineață iară mergeam la lucru tătă ziua și după aceea ziceam: *No, la care n-am fost? Acuma mergem la ăia!* Am fost o dată trei zile la rând până am gătat cu colindatu'. Așa ne-am distrat de numa!" (Miluța Lazăr) "Sărbătorile, că era Crăciun, că era Paști, alea le făceam în fabrică! Da' știți ce frumos era!? De Crăciun, acumă hai că de Paști, zici că-i ziua de Paști,

¹² "Femeia", nr. 5, mai 1986, p. 11.

¹³ *Idem*, nr. 4, aprilie 1985, p. 8.

¹⁴ Michael Voslenski, *Les maîtres de la Nomenclatura*, Éditions Pierre Belfond, Paris, 1989, p. 51.

duminica și luna te duceai, da' nu se lucra, că înțelegeau și maiștrii! Dacă vedeai că vine... știau și ei că anunțau de sus un telefon în secție că vine directoru', atuncea mai mișcai ceva, da' altfel... Și ei erau tăt oameni! Păi, de Crăciun așa îi colindam pe maiștri, pă șefii de secție, pă la birouri! Și să făcea petreceri, așa mai pă subtil... ei ziceau să nu se aducă băutură, să nu se aducă nimica, da' le aduceam cu o săptămână înainte! Și în ziua aia nu să lucra! Și, în general nici directoru' nu cobora să vină jos că știa că-i sărbătoare și știa că omul tăt își face lucru' după aia! Și săream gardu' și mergeam la colindat la colegi, că erau pă lângă fabrică făcute blocuri, erau Mărăștii unde aveam colegi și de acolo... că ei veneau seara la noi și noi: *Las' că fugim de la lucru și ne oprim pe la voi!* Și, la ora 2 veneam înapoi la fabrică, luam fișa, o pontam și mergeam acasă!" (Ludovica Tecari)

Dacă judecăm în termeni de cost-profit, având în vedere faptul că statul comunist își plătea muncitorii pentru o zi de lucru în care nimeni nu făcea nimic, este firesc să ne punem întrebarea: Care era rațiunea acestei politici aparent iraționale? Răspunsul nu este greu de descifrat. Obligând muncitorii să vină la lucru, statul comunist evita transformarea marilor sărbători religioase în sărbători ale întregii familii, ceea ce ar fi avut ca efect nu doar consolidarea acesteia ci, mai ales, proliferarea credințelor religioase și edificarea unei tradiții creștine absolut "dăunătoare" pentru mentalitatea tinerei generații.

În schimb, tolerând transformarea zilelor de lucru ce coincideau cu aceste sărbători în zile de distracție, autoritățile comuniste obțineau deplasarea centrului de greutate al sărbătorii dinspre familie spre colectivul de muncă, unde comportamentul oamenilor putea fi supravegheat și controlat mai ușor. Este binecunoscut faptul că un regim comunist a tolerat întotdeauna orice deviaționism în condițiile în care el nu aducea prejudicii majore sistemului comunist în ansamblu.

Or, în opinia noastră, statul comunist nu și-a pus niciodată problema combaterii acestui fenomen tocmai pentru că sărbătorile religioase petrecute în fabrică aveau mai mult caracter laic decât religios. Avem convingerea că, treptat, punând în practică strategia leninistă conform căreia "dacă nu-i poți învinge, alătură-te lor!"¹⁵, regimul comunist

ar fi cosmetizat, rebotezat și metamorfozat marile sărbători religioase în sărbători muncitorești îmbogățind panteonul deja existent.¹⁶

Dacă sărbătorile religioase erau admise cu indulgență de către statul comunist, sărbătorile oficiale de 1 Mai și 23 August erau insistent promovate. În aceste zile muncitorii nu lucrau, dar, în schimb, erau obligați să meargă la defilări ca să-și prezinte omagiile față de Partid și față de conducătorul acestuia. "Trebuia să mergem la defilare obligatoriu! Dimineața, la ora de... ne dădeam întâlnire la fabrică sau prin centru. Acolo venea mașina de la fabrică cu steaguri, stegulețe, cu pancarde, fiecare primea ceva și de acolo ne duceam." (Ludovica Tecari) "Da' era obligatoriu să mergem la defilare, nu erau scuze să nu mergi!" (Doina Rusu)

Majoritatea femeilor intervievate (8) ne-au declarat că așteptau întotdeauna cu mare plăcere sărbătorile de 1 Mai și 23 August. Unul dintre principalele motive ar fi că atmosfera specifică acestor sărbători era pregătită cu minuțiozitate de statul comunist care, la fel ca un nou Mefisto, obținea adeviziunea și entuziasmul oamenilor cumpărându-le sufletele: "Înainte de 23 întotdeauna se dădeau premii. În general, toată lumea primea premiu, poate ăia cu nemotivate nu luau. Iar banii se dădeau, de exemplu, dacă avansul era în 27 se dădea mai repede ca să aibă lumea bani." (Livia Petrovan)

Pe de altă parte, având în vedere că în perioada comunistă viața se scurgea într-o manieră ternă, lipsită de culoare, era firesc ca oamenii să manifeste tendința de a valoriza pozitiv orice eveniment care ieșea din tiparele realității cotidiene. 1 Mai și 23 August erau zile în care femeile aveau rara ocazie de a-și etala toaletele, de a merge la pădure, de a se distra mâncând mici, bănd bere, ascultând muzică sau pur și simplu sporovăind cu prietenii: "După defilare, ieșeam la pădure, la Făget! Tătă lumea merea, asta era bucuria, că era o zi liberă!" (Maria Borza) "După aia veneam acasă, ne dezbrăcam că tătă lumea era îmbrăcată frumos, nu mereai îmbrăcat la defilare cum te duceai la servicii și, după aia, ne luam copiii și mergeam în pădure la Hoia sau la Făget!" (Ana Gocan) "Să știți că ne plăcea! Pentru ziua aia eram liberi, era o zi faină, cu soare și, după ce treceam prin fața tribunei, plecam care-încotro. Toată lumea merea la Hoia! Se făcea petrecere, mici, grătare, muzică populară și mereau formații de muzică populară și dansuri. Era foarte fain!" (Miluța Lazăr)

¹⁵ Vladimir Volkoff, *Treimea răului*, Editura Anastasia, București, 1996, p. 47.

¹⁶ Aprecierea nu este hazardată, deoarece exista un precedent în acest sens și anume transformarea lui Moș Crăciun în pateticul Moș Gerilă.

Partea mai puțin plăcută a acestor sărbători o constituia obligativitatea participării la defilări: "Așteptam cu drag zilele astea că erau zile libere da' nu să te duci să defilezi cât îi Cluju' pe jos și de acolo, hai tu pă jos până acăsucă!" (Ludovica Tecari) "Mereai, da' nu prea mereai cu plăcere pentru că aveai treabă de făcut sau ai fi vrut să te odihnești! (Filea Rusu)

Totuși, era greu să se evite participarea la defilare, deoarece fiecare muncitor era trecut pe o listă, iar maistrul în subordinea căruia se afla făcea prezența înainte de plecare. Dar, observând că pe traseu oamenii "se mai pierdeau" (Ana-Maria Artudean) treptat, comuniștii au schimbat tactica și au impus ca prezența să se facă la venirea de la defilare: "Acu' prezența se făcea când se tremina defilarea, nu când începea că, altfel, lumea mai fugea!" (Doina Rusu) Ba, mai mult, la plecare, tuturor participanților li se distribuiau, pe bază de semnătură, stegulețe sau pancarde pe care trebuiau să le depună la fabrică după încheierea festivității. "Întodeauna îți dădeau ceva în mână, stegulețe, flori, pancarde, ca să fie siguri că vii înapoi și le depui!" (Maria Borza)

O preocupare importantă a autorităților comuniste era instruirea participanților, aceștia fiind învățați cu câteva zile înainte ce să strige pe traseu și în special când treceau prin fața tribunei oficiale amenajate de obicei în fața Teatrului Național: "Erau lozincile făcute dinainte, toate veneau de sus, de la birou, de la Partid!" (Ludovica Tecari) "Lozincile le învățam dinainte, sigur! Se făceau repetiții și, la fabrică, cei care duceau pancarde se știa, și le dădea o hârtie scris: *Ceaușescu-PCR!*, *Ceaușescu nu știiu ce!*" (Ana Gocan) În cazul în care cineva ar fi avut nefericita idee de a lipsi de la defilare ar fi fost aspru pedepsit ulterior: "Dacă nu te duceai, aveai tot felul de sancțiuni, penalizări, cine știe ce!" (Ludovica Tecari) "Apoi, dacă nu mereai, te mai puneau nemotivată sau găseau ei chițibușuri din astea!" (Filea Rusu) "Atât ne-ar fi trebuit, să nu ne ducem, că a doua zi nu mai eram la servicii!" (Elena Pop)

Bine întâmpărate în memoria persoanelor intervievate au rămas, de asemenea, vizitele întreprinse în țară de Nicolae și Elena Ceaușescu poate și datorită faptului că, la vremea respectivă, ele constituiau evenimente excepționale în viața lor. În timpul vizitelor, masele aveau rara ocazie de a intra în contact nemijlocit cu liderii lor și de a-și forma o opinie proprie în legătură cu aceștia. Majoritatea interlocutoarelor noastre (10) apreciau că Elena a fost "geniul rău" al lui Nicolae Ceaușescu, ea fiind principala responsabilă de soarta lui tragică și de dezastrul țării: "El, la început, o fost

omenos, o vrut să facă ceva pentru popor, da' nu l-o lăsat ea!" (Crișan Maria) "După mine, el nu era rău! Avea el, în capul lui ceva bun, da' cred că era influențat de ea. Ea era mai proastă decât el și numa' prostii îl învăța!" (Maria Borza)

Sursa primară a imaginii negative a Elenei Ceaușescu în memoria colectivă o constituie interacțiunea directă dintre aceasta și populație în timpul vizitelor pe care le-a întreprins împreună cu Nicolae Ceaușescu. Lipsa de stil și atitudinea dură a soției liderului comunist sunt premisele fundamentale ale aversiunii pe care o provoca maselor: "Ea era mai rea! Se vedea și pă figura aia a ei! El era atât un zâmbet cu oamenii pă când ea nu!" (Ludovica Tecari) "Era palidă și era urâtă, așa, năsoasă, un nas de-la urât și o mutră de femeie rea, așa un zâmbet din ăla rău o avut! Chiar atunci am zis: *Tulai, tu, fete, apoi asta n-o putut să se aranjeze un pic!?*" (Ana Gocan)

Pe de altă parte, media a jucat și ea un rol esențial în creionarea portretului negativ al Elenei Ceaușescu: "N-ai văzut, acolo, la proces, când spuneau avocații că n-am avut de mâncare și căldură... el să uita la ea și ea: *Dă-le pace!* El săracu' să uita la ea că: *Auzi ce spun? Da' cum n-o avut oamenii căldură și mâncare?* Și ea zicea să tacă! Ea știa! Da' io zic că ea știa!" (Ana Gocan) "Mie nu mi-o plăcut niciodată de ea! Sincer îți spun mi-o fost urâtă ca dracu'! Io așa zic, că ea o fost capul răutăților, ea l-o dus la sapă de lemn pe el! Răutatea tăta o fost în ea! Și la proces, n-ai văzut, el tăt îi spunea să tacă și ea tăt vorbea!". (Ana Jișa)

În *Psihologia mulțimilor*, Gustave Le Bon afirma că: "Oricare ar fi ideile sugerate mulțimilor, ele nu pot deveni dominate decât cu condiția să îmbrace o formă simplă și să fie reprezentate în spiritul lor, sub aspectul imaginilor".¹⁷ Prin urmare, după Revoluție, când s-a urmărit să se impună o anumită imagine în legătură cu Elena Ceaușescu, fie s-au prezentat până la saturație imagini în care aceasta era surprinsă într-o postură nefavorabilă de natură să trezească repulsia telespectatorilor sau, după caz, cititorilor, fie a fost ridiculizată chiar în mod deschis în anumite emisiuni. Așadar, considerăm că deficitul de imagine al Elenei Ceaușescu este, în principal, opera acțiunii persuasive a mediei, raționamentul nostru fiind confirmat, de altfel, de interviurile pe care le-am realizat. Chiar atunci când își prezintă propriile experiențe oamenii se fac, de fapt, purtătorii de cuvânt ai discursului noii puteri în legătură cu Elena Ceaușescu pe care și

¹⁷ Gustave Le Bon, *Psihologia mulțimilor*, Editura Științifică, București, 1991, p. 40.

l-au însușit în mod inconștient. Spre deosebire de soția sa, Nicolae Ceaușescu se bucură de aprecieri favorabile din partea interlocutoarelor noastre. Ele se datorează atât rolului de catalizator al energiilor negative jucat de Elena Ceaușescu, cât și impunerii unei idei aparent paradoxale, cea a șefului bun trădat și sabotat de colaboratorii săi.

În acest sens, femeile își amintesc de pregătirile minuțioase care se făceau înainte de sosirea lui Ceaușescu, ele fiind apreciate, în mod tacit ca un efort de mascare a realității: “Și ne-am apucat cu o lună de zile înainte de a veni, cât îi halele alea de înalte... am dat cu var deasupra și am aranjat și mașinile curățate și spălate! Și brazii de pe alee o fost uscați și i-o vopsit să fie verzi până când vine! Și o fost primită ceva mașină în atelier și ăștia, dacă o fost mașină străină n-o știut să umble cu ea și când o venit Ceaușescu o pus ceva span acolo până ea să vadă că s-o lucrat la ea. Și aia nu fusese niciodată folosită!” (Miluța Lazăr) “Cu o săptămână înainte să vie el nu lucra nime! Atâta curățenie să făcea, și brazii, și pusă iarbă... Brazii îi aducea din pădure, nu cum să vorbea că i-o vopsit! Da’-i aducea atuncea, puieți, și-i puneă până unde știa că vine el și a doua zi se uscau, da’ până când venea el erau verzi!” (Ana Gocan) “Și la Someșeni, odată, când o venit, o pusă pe marginea porumb verde și frumos l-o împlântat în ciment ca să vadă el ce producție faină este! Apoi la piață era la produse! Da’ nu le dădea! Abia după ce pleca el, cine apuca să se bată acolo pentru ele!” (Maria Crișan)

Incontestabil, Ceaușescu se bucură de popularitate în rândul interlocutoarelor noastre care nu se sfiesc, în schimb, să înfiereze securiștii și oficialitățile locale - “câinii ăia care sunt și acum.” (Ana Gocan) - pentru faptul că au scurtcircuitat comunicarea dintre populație și liderul său. “N-aveai voie să te apropii de el! Avea securiștii până lângă el! Dacă încerca cineva să-i deie o scrisoare era dus! Să știți că dacă o ajuns scrisoare la el, până omu’ ăla l-o rezolvat!” (Ana Jișa) “Când venea în fabrică, traseul se știa dinainte că era făcut de sus! Ne spunea cu 1-2 zile înainte că pe acolo o să vină, prin atelierul ăla o să meargă, o să treacă în partea ailaltă... și când o venit, o trecut până lângă noi, cu paza după el... noi am bătut din palme și am strigat (...) N-aveai voie să vorbești cu el! Dacă vroiai să-i dai flori sau ceva, aia tăt, tăt, tăt era aranjat! Era plin în fabrică de securiști, până și în salopete erau îmbrăcați!” (Ludovica Tecari)

“Da, venea în fabrică și întreba: *Mere bine? Puteți lucra? Sunteți mulțumiți de salariu?* Vorbea cu muncitorii, sigur că da, numa’ că era tăt timpul era cineva printre... ca să nu zici, să nu dai scrisori, cum era pe vremea aia, că n-ai casă, că n-ai una, alta!” (Maria Borza)

Așa cum am observat, interlocutoarele noastre au tendința de a face răspunzători pe alții (securiști, oficialități locale, colaboratori direcți ai lui Nicolae Ceaușescu) pentru toate problemele cu care se confrunta populația în acea perioadă. Este o concepție cu o istorie ceva bogată care trădează o percepție “mai tradițională” despre autoritate: “până la Dumnezeu te mănâncă sfinții!” Potrivit acestei concepții, vârful ierarhiei politice nu are cum să fie un om rău, vinovăția aparținând, eventual, anturajelor subordonate.¹⁸

Femeile cu care am discutat ar fi fost, probabil, foarte dezamăgite să afle că, totuși, subalternii lui Nicolae Ceaușescu nu făceau altceva decât să îndeplinească ordinele acestuia. Un exemplu edificator în această privință este menționat de Robert R. King în cartea sa despre Partidul Comunist Român. Astfel, în 1972, Nicolae Ceaușescu s-a întâlnit cu minierii din Valea Jiului care și-au exprimat nemulțumirea în legătură cu condițiile de viață și de trai. Întâmplarea l-a nemulțumit profund pe Nicolae Ceaușescu care, de atunci, ar fi decis să-și desfășoare inspecțiile însoțit de oficiali de la București și de liderii de partid locali, fără a mai avea ocazia de a discuta direct cu oamenii de rând ci, doar cu reprezentanți - aleși pe sprânceană - ai clasei muncitoare.¹⁹

Tendința populației de a refuza să accepte realitatea și de a continua să-l privească cu simpatie pe Nicolae Ceaușescu are, credem noi, o cauză mult mai profundă, demonizarea Elenei Ceaușescu și a subalternilor liderului comunist (ca un pretext pentru a-i scuza greșelile) fiind doar partea vizibilă a aisbergului. Avem, așadar, convingerea că popularitatea incontestabilă de care se bucură și astăzi Nicolae Ceaușescu este efectul nemijlocit al cultului personalității cristalizat după vizita din 1971 a liderului comunist în China și Coreea de Nord.²⁰

Aproximativ 20 de ani, românii li s-a insuflat ideea că au un lider providențial și infailibil care știe totul, face totul și gândește pentru toți. În mod inconștient, prin acțiunea perseverentă a propagandei, românii și-au asumat aceste convingeri, iar Revoluția din 1989 nu a reușit să le zdruncine. Dacă aura de conducător infailibil i-a fost spulberată, Ceaușescu

¹⁸ Liviu Chelcea, Puiu Lățeș, *România profundă în comunism*, Editura Nemira, București, 2000, p. 245.

¹⁹ Robert R. King, *op. cit.*, p. 111

²⁰ Anneli Ute Gabanyi, *The Ceaușescu Cult*, The Romanian Cultural Foundation Publishing House, Bucharest, 2000, p. 82.